

KS. RUDOLF PIERSKAŁA

PSALM RESPONSORYJNY I JEGO FUNKCJE

1. Wprowadzenie – 2. Teologiczno-historyczne aspekty psalmu responsoryjnego – 3. Funkcje psalmu responsoryjnego – 4. Zakończenie

1. Wprowadzenie

Po pierwszym czytaniu w liturgii słowa następuje psalm responsoryjny, czyli graduał, który stanowi integralną część liturgii słowa i stanowi odpowiedź wspólnoty wiernych na usłyszane słowo Boże¹. W czym tkwi wartość tego elementu celebracji? Dlaczego jest uważany za „część integralną” liturgii słowa? Ze swej istoty jest psalm responsoryjny podziękowaniem za słowo Boże. Takie podziękowanie nie może jednak polegać tylko na tym, że „coś” zaśpiewamy. Należy podziękować Bogu za to, co nam w czytaniu biblijnym przekazał. Podziękowanie musi więc treściowo wiązać się z duchowym znaczeniem tego co usłyszane słowo Boże nam przekazało i chce w nas zaszczepić. Można by oczywiście znaleźć taką strofę jakiejś pieśni, która treściowo będzie zgadzać się z centralną myślą czytania, ale nie zawsze byłoby to takie proste. Po co jednak korzystać ze słów ludzkich, skoro można posłużyć się w tym dziękczynieniu słowem Bożym? Czy w gruncie rzeczy na słowo Boże można odpowiedzieć lepiej niż samym słowem Bożym?²

2. Teologiczno-historyczne aspekty psalmu responsoryjnego

Psalmy, jako śpiew między czytaniem w mszalnej liturgii słowa, potwierdzają świadectwa z IV wieku³. Śpiewano wtedy cały psalm odpowiednio dobrany. W latach 450–550 śpiew tego psalmu uległ skróceniu. Zawsze traktowany był jako śpiew solowy i wykonywał go jeden śpiewak. Wszyscy obecni słuchali go w modlitewnym skupieniu, rozważając tekst święty⁴. W okresie patrystycznym śpiew międzylekcyjny w mszalnej liturgii słowa nazywano *psalmus responsorius* albo *responsorium*, który polegał na tym, że psalterzysta wykonywał odpowiedni psalm, a wierni odpowiadali wybranym refrenem. Od IX w. śpiew ten nazywano *respon-*

¹ OWMR, nr 36.

² J. GRZEŚKOWIAK, *Do końca ich umiłował. Liturgia Eucharystii*, Katowice 1987, s. 70n.

³ Konst. Ap. II, 57,6.

⁴ T. SINKA, *Podział funkcji w zgromadzeniu liturgicznym*, w: W. ŚWIERZAWSKI (red.), *Msza święta*, Kraków 1993, s. 185.

sorium graduale. Lektor po odczytaniu fragmentu Pisma św. opuszczał ambonę. Na jej stopnie, ale nie na szczyt, wstępował kantor, czyli psalmista. Schola śpiewała na początek jeden wiersz psalmu w bogatej gregoriańskiej melodii, a psalmista kontynuował śpiew psalmu przerywany refrenem przez scholę lub lud. Ten śpiew nazwano *gradualem*, ponieważ był wykonywany nie z ambony, lecz z jej stopni — *ad gradus*. Niekiedy psalm był śpiewany jednym ciągiem przez kantora, bez refrenu, i nosił wtedy nazwę *tractus*, od łac. *trahere* – ciągnąć. Dodajmy jako ciekawostkę, że z czasem śpiew *graduatu* stał się przywilejem diakona. Wskutek tego powstało przekonanie, że aby zostać diakonem, trzeba mieć koniecznie dobry głos⁵. W mszale i lekcjonarzu papieża Pawła VI powrócono do określenia psalm responsoryjny. Tekst psalmu responsoryjnego wyjęty jest z Księgi Psalmów albo z innej księgi biblijnej, np. jakiś kanyk biblijny, jest to więc tekst biblijny, tekst natchniony przez Ducha Świętego, tekst święty. Psalm responsoryjny zwykle jest ściśle zharmonizowany z poszczególnymi czytaniem, dlatego zależnie od rodzaju literackiego może być błaganiem, hymnem pochwalnym, lamentacją, skargą, okrzykiem uwielbienia, lub też medytacją, czyli rozważaniem usłyszanego tekstu biblijnego w pierwszym czytaniu⁶.

Psalm bierze się zwykle z Lekcjonarza Mszałnego, ponieważ ich teksty łączą się ściśle z poszczególnymi czytaniem, a zatem wybór psalmu zależy od czytań. Jeżeli chodzi o czytania wspólne o świętych, na msze obrzędowe, msze w różnych okolicznościach i wotywy, wtedy wyboru psalmu dokonuje sam kapłan celebrujący liturgię, kierując się pożytkiem duchowym wiernych⁷. Mając jednak na uwadze ułatwienie ludowi wykonania refrenu, dla różnych okresów roku liturgicznego i dla różnych kategorii świętych wybrano pewne teksty tych refrenów i psalmów, które wolno stosować zamiast tekstów ściśle odpowiadających czytaniom, gdy psalm się śpiewa. W każdym tomie Lekcjonarza Mszałnego podano więc pod koniec uproszczone teksty do śpiewania psalmu responsoryjnego⁸.

Psalm responsoryjny winien być z zasady śpiewany. Wprowadzenie Teologiczno-Pastoralne do Lekcjonarza Mszałnego podaje dwa sposoby śpiewania psalmu po pierwszym czytaniu: sposób responsoryjny i sposób ciągły. Często praktyką jest responsoryjny sposób śpiewania psalmu, przejęty z synagogi żydowskiej, a rozpowszechniony w Kościele od IV wieku. Sposób responsoryjny, któremu w miarę możliwości należy przyznać pierwszeństwo, polega na tym, że psalterzysta lub kantor intonuje refren, który wszyscy powtarzają każdorazowo po kilku wersetach psalmu. Psalmista następnie śpiewa wersety psalmu, a całe zaś zgromadzenie uczestniczy przez powtarzanie refrenu — odpowiedzi, czyli *responsum*. Sposób ciągły polega na tym, że cały fragment psalmu jest śpiewany bez odpowiedzi ze strony wspólnoty,

⁵ GRZEŚKOWIAK, *dz. cyt.*, s. 73.

⁶ J. JANICKI, *Obrzędy liturgii Mszy św.*, w: ŚWIERZAWSKI (red.), *dz. cyt.*, s. 235.

⁷ Wprowadzenie Teologiczno-Pastoralne do Lekcjonarza Mszałnego (WTPLM), nr 89.

⁸ Zob. LM: t. I, s. 261; t. II, s. 436; t. III, s. 412; t. IV, s. 423; t. V, s. 380.

która tylko słucha śpiewu. Może być śpiewany przez psalterzystę lub kantora, albo przez wszystkich razem⁹. Śpiew psalmu albo nawet samej odpowiedzi wielce dopomaga do uchwycenia duchowego znaczenia psalmu oraz ułatwia rozmyślanie nad jego treścią. W każdej kulturze należy wykorzystywać wszystkie środki sprzyjające ożywieniu śpiewu zgromadzenia, a także stosować możliwości przewidziane w Lekcjonarzu odnośnie do odpowiedzi na różne okresy liturgiczne¹⁰

Jeśli się śpiewa, można oprócz psalmu wyznaczonego w Lekcjonarzu wziąć gradual z Graduału rzymskiego albo psalm responsoryjny bądź allelujacyjny z Graduału zwykłego, w formie określonej w tych księgach¹¹. Jeśli nie śpiewa się psalmu po czytaniu, należy go recytować w sposób sprzyjający rozważaniu słowa Bożego¹². Ponieważ śpiew między czytaniem jest właściwym miejscem psalmu w liturgii i stanowi integralną część liturgii słowa, dlatego nie wolno zastępować go śpiewem religijnej pieśni ludowej, a także ograniczać ilość śpiewanych strof tylko do dwóch¹³

Psalterzysta, czyli kantor wykonujący psalm, spełnia swoją funkcję na ambonie lub innym odpowiednim miejscu¹⁴. Psalmistom zawsze stawiano wysokie wymagania fachowe. Wymagano wykształcenia muzycznego i dykcyjnego, aby tekst święty był zrozumiały i umiejętnie przybrany w szatę dźwiękową. Dzisiaj funkcję psalmisty określa się następująco: zadaniem psalmisty jest śpiewać lub recytować psalm albo jakiś inny kantyk biblijny przypadający między czytaniem. Psalmista, aby mógł poprawnie spełniać swoją funkcję, powinien koniecznie posiadać sztukę wykonywania psalmodii i zdobyć umiejętność prawidłowej wymowy i dykcji¹⁵. Śpiew psalmu między czytaniem ze swej istoty należy do solisty, a nie do zespołu, np. scholi i powinien w swoim przebiegu melodycznym mieć charakter recytacyjny¹⁶.

3. Funkcje psalmu responsoryjnego

Ponieważ tekst psalmu responsoryjnego ma swoje źródło w Biblii, która jest słowem Bożym, możemy mówić najpierw o jego funkcji kerygmatacznej. Wykonanie psalmu w liturgii to głoszenie słowa Bożego. Śpiew psalmu to szczególny sposób lektury Pisma świętego. Jednocześnie psalm responsoryjny stanowi liryczną odpowiedź człowieka na usłyszane w czytaniach słowo Boże wzywające człowieka do odpowiedzi, dlatego mówimy o funkcji responsoryjnej psalmu. Rozwój śpiewu psalmu w VI–VIII w. doprowadził do odsunięcia ludu od śpiewu i przejście go

⁹ WTPLM, nr 20.

¹⁰ WTPLM, nr 21.

¹¹ OWMR, nr 36.

¹² WTPLM, nr 22.

¹³ *Instrukcja Episkopatu Polski o muzyce liturgicznej po Soborze Watykańskim II*, z 8 II 1979, nr 13; *Instrukcja Episkopatu Polski dla duchowieństwa w związku z wydaniem nowego mszału ołtarzowego*, z 11 III 1987, nr 21.

¹⁴ WTPLM, nr 22.

¹⁵ OWMR, nr 67.

¹⁶ A. REGINEK, *Śpiewy mszalne*, w: ŚWIERZAWSKI (red.), *dz. cyt.*, s. 194.

przez *scholę cantorum*, a zarazem do skracania strof psalmu. Psalm pełnił wtedy jedynie funkcję medytacyjną, zwłaszcza w tych środowiskach, w których piękne melodie były starannie wykonywane, a treści rozumiane.

W odnowionej liturgii na czoło wysunięto funkcję kerygmaticzno-responsoryjną psalmu, sprzyjającą także pełniejszemu udziałowi w liturgii. Psalm ujmuje się także od strony aktualizacji słowa Bożego w liturgii¹⁷. To ujęcie zamyka w sobie poprzednie funkcje. Staje się zaś zrozumiałe, gdy uświadomimy sobie dialogowy charakter słowa Bożego, które domaga się od człowieka przyjęcia i odpowiedzi. W liturgii Chrystus jest obecny w swoim słowie, albowiem gdy w Kościele czyta się Pismo święte, wówczas On sam mówi. Jest obecny wreszcie, gdy Kościół modli się i śpiewa psalmy¹⁸. W liturgii Bóg przemawia do swojego ludu (...) lud zaś odpowiada Bogu śpiewem i modlitwą¹⁹. Na tę funkcję wskazuje wewnętrzna struktura samej liturgii, w której Bóg uświęca człowieka przez swoje słowo. Proces ten jednak zakłada i postuluje otwarcie się człowieka i jego odpowiedź na usłyszane słowo Boże. Ta odpowiedź przez śpiew psalmu responsoryjnego staje się uwielbieniem Boga²⁰.

Czy zebrani na Eucharystię, uczestnicząc w liturgii słowa, uświadamiamy sobie, jak wielka sprawa tu się dzieje? Czy zdajemy sobie sprawę, że trwamy w dialogu z samym Bogiem, że rozmawiamy z Bogiem, a On z nami? Psalm responsoryjny jest naszą odpowiedzią wyrażającą wdzięczność i akceptację usłyszanego słowa. W lirycznym nastroju pomaga przyswoić je sobie przez modlitwę i jest medytacją nad usłyszonym tekstem Pisma św., która rodzi gotowość realizowania jego wymagań w życiu i prowadzi do konkretnych decyzji²¹.

Można by mówić także o dydaktycznej albo formacyjnej funkcji psalmu responsoryjnego, którego tekst bez wątpienia jest pokarmem dla naszego ducha. Słowa psalmu mogą być dla nas pomocą do łatwiejszej i żarliwszej modlitwy, zwłaszcza gdy składamy dzięki i wielbimy Boga w radosnym uniesieniu lub gdy wołamy do Niego pośród naszych utrapień. Ponieważ psalmy są utworami poetyckimi i pieśniami uwielbienia skłaniają o wiele bardziej do poruszenia serca śpiewających i słuchających. Przy śpiewie psalmów serce śpiewającego otwiera się na te uczucia, którymi są psalmy przepełnione, zgodnie ze swoim rodzajem literackim. Pieśni te dobrze wyrażają cierpienia i nadzieje, nędzę i ufność ludzi wszystkich czasów i miejsc, opiewają wiarę w Boga, objawienie i odkupienie²². Kto chce się nauczyć

¹⁷ Por. Ps 96, na Pasterce z refrenem: *Dziś się narodził Chrystus Pan, Zbawiciel*, LM, t. I, s. 173.

¹⁸ KL, nr 7.

¹⁹ KL, nr 33; por. Ps 122, w I Niedzielę Adwentu z refrenem: *Idźmy z radością na spotkanie Pana*, LM, t. I, s. 36.

²⁰ B. NADOLSKI, *Liturgika. Eucharystia*, Poznań 1992, s. 143.

²¹ GRZEŚKOWIAK, *dz. cyt.*, s. 72.

²² Por. Ps 51, w Środę Popielcową z refrenem: *Zmituj się, Panie, bo jesteśmy grzeszni*, LM, t. II, s. 10; Ps 22, w Niedzielę Palmową z refrenem: *Boże mój, Boże, czemuś mnie opuścił?*, LM, t. II, s. 174; Ps 118, w Niedzielę Zmartwychwstania Pańskiego z refrenem: *W tym dniu wspaniałym wszyscy się we-*

modlitwy, powinien mieć w rękę psalterz i przy śpiewie psalmów łączyć myśl ze swoim głosem²³ Czynne uczestnictwo w wykonaniu psalmu responsoryjnego: jako kantor prowadzący śpiew lub jako lud odpowiadający refrenem, może stać się dla nas okazją do formacji naszej modlitwy. Piękne melodie psalmu responsoryjnego, zróżnicowane okresami liturgicznymi serdeczniej wyrażą naszą modlitwę zanoszoną do Boga, przyczynią się do naszej jedności we wspólnocie i nadadzą także uroczysty charakter sprawowanej liturgii.

Na koniec wskazałbym jeszcze na mistagogiczną funkcję psalmu responsoryjnego, który wprowadza nas w tajemnicę Boga. Gdybyśmy chcieli najkrócej zdefiniować psalmy, to można byłoby powiedzieć, że są one modlitwą ludzi, którzy wiedzą kim jest Bóg²⁴ Określenie to dlatego jest najbliższe prawdy, że psalmy odmawiał Chrystus i my czytamy je w tej chwili w aspekcie chrystologicznym. Psalmy są pieśnią Kościoła, Oblubienicy Chrystusa, który posługuje się nimi wyśpiewując swój weselny hymn radości. Chrześcijanin uczy się z nich najgłębszego doświadczenia Chrystusa, Jego kontaktu z Ojcem. A ponieważ są one również doskonałym dziełem sztuki, odbijającym przeżycia duszy ludzkiej, odkrywa w nich własne doświadczenia. Dojrzewa także w tym jednym, najistotniejszym doświadczeniu ludzkiego życia, mianowicie w zbliżeniu się do Boga przez Jezusa Chrystusa w Duchu Świętym. Doświadcza coraz bardziej Boga, przepełniony radością i pokojem. Mimo wszystko. Mimo, że w życiu — gdy patrzymy na prawo i lewo — nie jest łatwo zachować równowagę ducha. Przychodzimy na Mszę św. nieraz z rozgwaru i niepokoju świata, przytłoczeni pracą i obowiązkami. Czasem poranieni i zniechęceni wzajemnym niezrozumieniem, trudnościami, konfliktami i kryzysami. Niewątpliwie obrzędy wstępne, zwłaszcza akt pokutny, mobilizują nas do wewnętrznego skupienia się. Czytania biblijne są i powinny być wstrząsem. Budzą niepokój, oczywiście innej natury niż „niepokój świata”, budzą niepokój moralny. Śpiewany i rozważany psalm przynosi znowu ucieszenie, pokój serca. Jego obrazowość, antropologiczne zakorzenienie, egzystencjalne i pełne mocy słowo o potędze miłości i miłosierdziu Boga, liryczny nastrój, melodia – uciszają nas wewnątrz, kładą kres wszelkiemu niepokojowi²⁵ Stwarzają niezbędny klimat do tego, by usłyszane słowo Boże zapuściło głęboko korzenie. Tylko ten może mieć pokój, kto ma w sobie pokój samego Boga. Żadne ludzkie ucieszenia i „pokoje” nie wytrzymują naporu tego świata. Dlatego kiedy doświadczamy pokoju Boga w nas, śpiewamy psalmy. Wyrażając w ten sposób uczucia duszy przepełnionej Bożym pokojem i radością²⁶.

selmy, LM, t. II, s. 252.

²³ OWLG, nr 103–107.

²⁴ T. MERTON, *Módlmy się słowami psalmów*, „Znak” 13(1961), nr 7–8, s. 1017.

²⁵ Por. Ps 27, na IV Niedzielę Wielkiego Postu z refrenem: *Pan moim światłem i zbawieniem moim*; Ps 23, na IV Niedzielę Wielkanocną z refrenem: *Pan mym pasterzem, nie brak mi niczego*, LM, t. II, s. 323.

²⁶ W. ŚWIERZAWSKI, *Eucharystia Chrystusa i Kościoła*, Kraków 1983, s. 45.

4. Zakończenie

Psalm responsoryjny, będąc integralną częścią liturgii słowa, ma, jak widać wielkie znaczenie liturgiczne i pastoralne²⁷. Dlatego też wierni powinni być ustawicznie pouczeni o przyjmowaniu słowa Boga przemawiającego w psalmach oraz o tym, jak psalmy stają się modlitwą Kościoła. Można to będzie z pewnością osiągnąć, najpierw gdy duchowni zdobędą głębsze zrozumienie psalmów zgodnie z sensem, w jakim są one śpiewane w liturgii, a później gdy wierni otrzymają na ten temat odpowiednią katechezę²⁸. Pewną pomocą dla wiernych mogą tu być krótkie wyjaśnienia przed wykonaniem psalmu w liturgii wskazujące na motywy wyboru danego psalmu oraz na związek psalmu i refrenu z czytaniem.

Śpiewając psalmy, rozważając je i posługując się nimi staniemy się zdolni do coraz bardziej czynnego udziału w liturgii, który jest kluczem do głębokiego i prawdziwego życia wewnętrznego oraz do poznania Boga.

Der Antwortpsalm und seine Funktionen

Zusammenfassung

Nach der ersten Lesung im Wortgottesdienst der Hl. Messe hat der Antwortpsalm (*Graduale*) seinen festen Platz. Er ist ein wesentlicher Teil der Liturgie und bildet die Antwort der versammelten Glaubensgemeinschaft auf das Wort Gottes. Im Aufsatz wurden zunächst die theologisch-historischen Aspekte des Antwortpsalms dargestellt mit Berücksichtigung seiner Änderungen in der Form, seiner Aufführungspraxis und seiner Bestätigung, die in den gegenwärtigen liturgischen Büchern verankert ist. Ferner wird die kerigmatische, responsoriale, meditative, formende und mistagogische Funktion des Antwortpsalms in der Liturgie der Hl. Messe erörtert.

---

²⁷ WTPLM, nr 19.

²⁸ OWLG, nr 23.